

ТЕОРЕТИКО-ПРИКЛАДНЫЕ АСПЕКТЫ СОЦИАЛЬНО-
ЭКОНОМИЧЕСКОГО И ПОЛИТИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ
СТРАН ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ И СНГ

ТОМ 3

Министерство образования и науки Республики Казахстан
Казахская Академия Труда и Социальных Отношений
Алтайский Государственный университет
Институт истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова
Комитета науки МОН РК
Ассоциация «История и компьютер» стран СНГ

**ТЕОРЕТИКО-ПРИКЛАДНЫЕ АСПЕКТЫ СОЦИАЛЬНО-
ЭКОНОМИЧЕСКОГО И ПОЛИТИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ
СТРАН ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ И СНГ**

ТОМ 3

Сборник материалов международной научно-практической
конференции, посвященной 85-летию Заслуженного деятеля
Казахстана, д.ист.н., профессора М.С. Бесбаева

15 марта 2013 г.

Алматы – Москва– Барнаул, 2013

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ

Успанов Ж.Т. Концептуальные основы развития оперативно-розыскного законодательства в Республике Казахстан	110
Калишева Н.Х. Принцип разделения властей как правовой институт организации государственной власти	122
Ажинурина Д.А. Материалдық жауапкершілік тараптарының әлеуметтік-құқықтық жағдайы	129
Амерханов Р.А. Проблемы уголовной ответственности за выпуск или продажу товаров, выполнение работ либо оказания услуг, не отвечающих требованиям безопасности	134
Царева Л.О. Типичные следственные ситуации и версии, складывающиеся на первоначальном этапе расследования уголовных дел, связанных с незаконным оборотом наркотических средств	141
Абилкасымов Е.Д. Денсаулыққа күш көрсетумен байланысты қылмыстарды саралаудағы мәселелер	150
Досжанов Ж.Б. Қазақстан Республикасы азаматтық құқық қағидаларының мұсылмандық жеке құқыққа тиесілігі: хадистердің мысалында	156
Аширалиева Б.С. Правовые основы гендерной политики в Республике Казахстан	163
Мусина Б.Б. Обращения граждан Республики Казахстан в государственные органы	171
Сагалбаева Р.Е. Основные мероприятия по борьбе с коррупционными преступлениями и правонарушениями среди сотрудников органов внутренних дел	179
Гуякбаева А.С. К вопросу о систематизации предпринимательского законодательства	184
Ильясова Б.Қ. Қазақ қоғамындағы алым салық істеріне қазақ зиялыларның көз қарастары мен саяси ой-пікірлері	191
Сулаймбекова С.Д. Правовые меры предупреждения налоговых преступлений	201
Камбарова Н.Ш. Особенности вступления (привлечения) третьих лиц, предъявляющее самостоятельное требование на предмет спора з гражданское судопроизводство	206
Абуова Р.К. Прокурорский надзор в Казахстане	214
Шамаев С.И. Іс жүргізу барысындағы тінту кезінде психологиялық тәсілдерді қолдану мәселесі	220
Оразалиева Б.С. Незаконное предпринимательство и тжепредпринимательство	225
Садвакасова Ж.К. Высокая юридическая культура преподавателя - показатель качественного состояния правовой жизни общества	233

СОДЕРЖАНИЕ

Шалабаева Ж.С. Актуальные проблемы совершенствования Уголовно-процессуального законодательства Республики Казахстан	240
Шаншарбаева Б.С. Развитие и совершенствование земельных отношений в правовом регулировании использования и охраны земель	248
<u>АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ СОВРЕМЕННОЙ ЛИНГВИСТИКИ, СОПОСТАВИТЕЛЬНОГО ЯЗЫКОЗНАНИЯ, КЛАССИЧЕСКОГО И СОВРЕМЕННОГО ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЯ</u>	
Раева Г.М. Хундар мен түркі тілдерінің сабақтастығы	255
Кушкарлова Г.К. Художественный текст как образно-эмоциональная, субъективная сущность фактов и явлений действительности	260
Өтемісова Г.Ж. Нұртуған жырау мен Шоқан шығармаларындағы көнерген аталымдардың этнолингвистикалық сипаты	267
Nazaryan Armida R Nature in earnest hemingway's prose	275
Utesheva Y.A. Second language acquisition and creativity	278
Ахметжанова Ф.Р. Антропоним как национальный код в контексте современности	284
Ахметжанова Ф.Р., Магауянова Н.Е. Семантика цвета в казахской и русской лингвокультурах	293
Рақышева Ж. С. «Қамбар батыр» жырының сюжеттік ерекшелігі	303
Көпбаева Ж.С. Қазақ тілін кәсіби бағытта оқыту	314
Өмірбекова, Қ.Е. Абиыр Р.Қ. Есімшенің басыңқы сынарда жұмсалы ерекшеліктері	319
Новикова С.В. К вопросу о методике обучения аннотированию и реферированию	328
Елубай А.М., Смаилова С.Т. Мемлекттік тілді оқытуда өзге ұлт өкілдерінің сөйлеу тілін дамыту тәсілдері	336
Kutygadomova M.G. Modern english: how new words appear	340
Абдраупова Г.Р. Исследование звуков казахского языка	345
Молдаханова Б.Ж., Садықбекова Д.К. Проблема изучения компьютерного жаргона в лингвистической литературе	347
Сведение об авторах	352

Көпбаева Ж.С.

ны басшылыққа ала отырып, көп болып жұмылып, болашақ ұрпақты ісіби бағытта оқыту жолында біраз жұмыстар істелмек.

1 Оралбаева, Н. Орыс тіліндегі мектептерде қазақ тілін оқыту істемесі / Н. Оралбаева, К. Жаксылықова. – Алматы: 1996.

2 Девина Л.И. Обучение устному профессиональному общению на иностранном языке (английский язык, неязыковой вуз). Автореф. дис. инд. пед. наук. – М.: 1989.; Мотина Е.И. Язык и специальность: лингвометодические основы обучения русскому языку студентов-филологов. 2-е изд. – М.: 1988.

3 Пассов, Е.И. Коммуникативный метод обучения иноязычному говорению / Е.И. Пассов. – М.: 1991.

4 Скалкин В.Л. Коммуникативные упражнения на английском языке / В.Л. Скалкин. – М.: 1983.

Ж.С. Копбаева

Казахская Академия Труда и Социальных Отношений
(Алматы, Казахстан)

ОБУЧЕНИЕ КАЗАХСКОМУ ЯЗЫКУ В ПРОФЕССИОНАЛЬНОМ НАПРАВЛЕНИИ

В статье поднимаются проблемы преподавания профессионального казахского языка в русскоязычной аудитории. Вместе со сложными моментами рассматриваются значимость и востребованность данной дисциплины.

Ключевые слова: казахский язык, русскоязычный, коммуникация.

J.S. Kopbaeva

Kazakh Academy Of Labour And Social Relations
(Almaty, Kazakhstan)

ОБУЧЕНИЕ КАЗАХСКОМУ ЯЗЫКУ В ПРОФЕССИОНАЛЬНОМ НАПРАВЛЕНИИ

The article raises the problem of teaching professional Kazakh language in Russian-speaking audience. Together with the complex being considered moments, the significance and relevance of the discipline are considered in the article.

Keywords: Kazakh language, Russian-speaking, communication.

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ СОВРЕМЕННОЙ ЛИНГВИСТИКИ, СОПОСТАВИТЕЛЬНОГО ЯЗЫКОЗНАНИЯ, КЛАССИЧЕСКОГО И СОВРЕМЕННОГО ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЯ

Р.Қ. Өмірбекова, Қ.Е. Абиыр

Қазақ Еңбек және Әлеуметтік Қатынастар Академиясы
(Алматы, Қазақстан)

ЕСІМШЕНІҢ БАСЫҢҚЫ СЫҢАРДА ЖҰМСАЛУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Мақалада есімшенің сөз тіркесіндегі алатын орны туралы сөз қозғалады.

Негізгі сөздер: сөз тіркестері, синтаксистік қатынастар, сөйлем мүшесі, сөйлем, байланысу тәсілдері.

Синтаксис, оның үлкен бір саласы сөз тіркестері қазіргі кезде жан-жақты зерттеудің объектісі болуда.

Қазақ тіл білімінде сөз тіркестерін М. Балақаев арнайы зерттей келе оның негізгі:

а) байланысу формалары,

ә) байланысу тәсілдері,

б) синтаксистік қатынастары,

в) түрлері сияқты басты-басты объектілерін нақтылап, соның арқайсысы арнайы зерттелу үстінде. Әсіресе сөз тіркестерінің осы объектілерінің ішіндегі олардың түрлерін есімді, етістікті сөз тіркестері деп топтап беру сөз тіркесінің жігін айқындаудағы ең негізгі болып табылса керек [1, 47 б].

Әрине, сөз тіркестерін есімді, етістікті деп бөлу олардың басынқы сыңарларының қай сөз таптарынан болуына негізделсе керек. Сонын ішінде етістікті сөз тіркестерінің морфологиялық, құрылымдық түрлерінің рөлі әр түрлі. Етістіктердің басынқы қызметте жұмсалуы мен оның басынқы қызметтегі ерекшеліктері туралы М. Балақаев, Р. Әміров, Т. Сайрамбаев, Ә. Әбілақов т.б. ғалымдар едәуір дәрежеде пікір айтқаны белгілі [1, 12 б]. Дегенмен, етістік – сан қырлы сөз табы. Сондықтан да олардың басынқы қызметімен бірге енді басынқы сыңарларының бағыныңқы сыңарларға ауысу процесіне тоқталмақпыз. Ол үшін етістіктің әр түрлі категорияларының сөз тіркесінің басынқы сыңарында жұмсалу ерекшелігін сөз етелік. Есімшелі оралым синтаксистегі ең күрделі мәселенің бірі: жоғарыда көрінгендей, бұл сияқты топтарды әр түрлі түсіндіру – оның әлі де болса түбегейлі шешім таба қоймағандығын көрсетсе керек. Әрине, есімшелі оралымдарды нақты айту ең алдымен етістіктің негізгі ерекшеліктерін жан жақты көрсету арқылы ғана жүзеге асады.

Сондықтан да етістіктің категорияларының сөйлемде қолданылу орындарын айқындаудың да негізгі мәселені шешуге себебі мол тиетіні анық. Басқа сөз таптарына қарағанда етістікті сөз тіркесі сөйлем мүшелері жағынан да көп айтылып келе жатқан сөз табы. Осыған байланысы бұл жерде етістіктің сөз тіркесі мен сөйлем мүшесінде баяндауыш қызметінде жұмсалыуының өзіндік ерекшеліктерінің айқындау ең қажет факт.

- Күрделі етістіктер:

Сүйіндік, Сүгірбай осындай сылтауды күтіп, қос қанатын қомдап отыр екен. Алдымен көшкен солар боды да, өзге Бөкеншілер де еріксіз тартып кетті (М. Әуезов).

- Салт, сабақты етістіктер:

Бала жігіт бұйрықты орындамады. Үн - түнсіз бұрылды да, өз үйіне қарай жүре берді (Х. Ергалиев).

- Етістер:

Жүргішілер келе жатқан қабат - қабат биіктің арасында жатқан жіңішке өзен кейде тараулауып көп салаға бөлініп, кейде иін тіркескен биіктік жартастардың арасынан жалғыз аяқ жолдай болып жіңішкеріп, жыланша иіріледі. Отагасы қозғала отырып сөйледі (М. Әуезов). *Сіз қазір пәтеріңізге барып жуынып, тамақтанып, ұйықтап алыңыз* (Х. Ергалиев).

- Болымды, болымсыз етістіктер:

Нағарын да, нанбасын да білмей, аңырып қалды бәрі (Ғ. Мұстафин). *астыңғы үйдегі бапты аспазшы пісірген ыстық самсаны да жеген жоқ* (Парасат).

- Етістіктің райлары:

Көп кешікпе, еркем, тамақ піскен кезде кел (С. Мұқанов). *Менімен сөйлесіп, осында алып келіңіздер* (М. Әуезов). *Тағы бір соның лебізін естісек екен. Бірақ алыс жүрсе де, со Абайда ақыл мен қайрат, тіл мен тәлімнің мол екенін әкесі танытып* (М. Әуезов).

Осында етістіктердің құрамы жағынан дара, күрделі түрлері, ал етістіктің морфологиялық құрамы жағынан салт, сабақты етістіктер, етістер, болымды, болымсыз, рай түрлері т. б. жай сөйлемнің баяндауышы мен құрмалас сөйлемдердің бағыныңқы сыңарлары қызметінде жұмсалған. Осындағы: отыр екен, тартып кетті, бұрылды, жүре берді, бөлініп, иіріледі, ұйықтап алыңыз, білмей, жеген жоқ, естісек екен т. б. етістіктері тек сөйлемнің соңында ғана жұмсалуға бейім. Сонда олар сөйлем мүшесі жағынан баяндауыш, ал сөз тіркесінде тек етістікті сөз тіркесінің басыңқы сыңары қызметінде жұмсала алады. Осы жағынан келгенде, бұл топтағы етістіктер тек етістік мағынасынан әрі сөйлем мүшесі, әрі сөз тіркесінің басыңқы

сыңары жағынан да нақтылай түседі. Етістіктің баяндауыш болу қызметі мен сөз тіркесіндегі басыңқы сыңары сөйлемнің соңында ғана жұмсала ма? Деген мәселеге тоқталатын болсақ, мұның өзі етістіктердің әрбір түрінің ішкі ерекшеліктеріне байланысты демекпіз. Жоғарыда аталған етістіктердің сөйлемнің соңында ғана жұмсалыуы етістіктердің негізгі қасиеті. Сол сияқты кейбір етістіктер сөйлемнің соңында баяндауыш бола отырып, енді сөйлемнің ішінде де жұмсалыуы көбінесе барлық етістіктердің ішінде тек есімше түріне қатысты. Сондықтан да есімшелерде бірде етістік, бірде есімдерше түрленетін деп, олардың өзін осындай ерекшеліктеріне қарай екі жақтан қарастыру үнемі айтылып келеді.

Әрине, есімшелердің әрі сөйлемнің соңында, әрі сөйлемнің ішінде қолданылуының: қабілеті жағынан; құрамы жағынан өзіндік ерекшеліктері бар.

Егер есімше сөйлемнің соңында келсе, ол үнемі баяндауыш қызметінде жұмсалады да, сөз тіркесінің бағыныңқы сыңарын құрайды. Енді есімшелердің қандай тұлғаларда басыңқы сыңарда жұмсалатынын қарастыралық.

-ған, -ген, -қан, -кен жұрнақты есімшелер арқылы: *Кейбіреу жайдары ашық боламын деп, орынсыз адамдармен жыртақтаған* (Абай). *Осы сәлемді ести сала Базаралы атқа мінген* (М. Әуезов).

Тарының шықпай қалғанын Айранбай талай айтқан (М. Әуезов). *Сорақы ұзын да емес, қысқа да емес, нәзік бел тал шыбықтай бұрандаған* (Абай).

-атын, -егін жұрнақты есімше арқылы: *Мағаш пен Кәкітай бұл күндерде орташа кітаптарды, әсіресе жеңіл тілмен жазылған романдарды көп оқитын* (М. Әуезов). *Осы еңбекті жазуда көп оқығанын, көп ізденгенін айтатын* (Жұлдыз).

-ар, -ер, -р жұрнақты есімшелер арқылы: *Білімдіден ақыл шығар, ақылды қарттан нақыл шығар* (мақал). *Бүгінгі күресте көрсеткен күшіңді өлеңге шығар* (С. Мұқанов). *Аудан өкілдері қазір ел ішінде болар* (Ғ. Мұстафин).

Кейде есімшеге қатысты басыңқы сыңардағы есімше, көсемше тұлғалы етістіктермен күрделі түрде жұмсалыуы арқылы: *Ел жата Олжабек көше жөнелген* (Ғ. Мұстафин). *Бұл екі ауылдың арасында мұндай қақтығыс ұдайы болып тұратын* (Ғ. Мүсірепов).

Есімшелерге есімше тұлғалы е көмекші етістігінің тіркесі арқылы күрделі түрде келе береді. *Кеше Маржан келін қымыз ішкен екен* (Б. Майлин). *Сегіз жүз жылқыдан бір тай қалмаған екен* (М. Әуезов).

Есімшеге модаль сөздерінің тіркесі арқылы: *Гудок бүгін бұрынғысынан ұзағырақ айқайлаған тәрізді* (М. Горький) Осы

сөйлемдерде есімшелер –ған, -ген, -қан, -кен, -атын, -етін, -йтын, -итін, -ар, -ер, -р жұрнақтар арқылы дара, күрделі түрінде сөйлемнің соңында келіп, үнемі баяндауыш қызметінде жұмсалған. Бұл есімшелердің етістік тұлғасындағы үлкен бір белгісі. Бірақ есімше үнемі сөйлемнің соңында келіп баяндауыш қызметінде ғана емес, енді сөйлемнің ішінде де келіп анықтауыш қызметінде жұмсалады. Сөйлемнің соңында келіп, сөйлемді біршама тиянақтау нәтижесінде баяндауыш қызметінде жұмсалса, енді сөйлемнің ішінде анықтауыш қызметінде жұмсалуы оның аясының кенейгендігін көрсетсе керек. Есімшелердің есімдермен тіркесі арқылы олар сөйлем мүшесі, атқаратын қызметі, тіркесу қабілеті жағынан өзіндік өзгеріске ұшырайды. Әрине, есімшелер баяндауыш қызметінде басқа көмекші етістіктермен тіркесіп келе берсе, енді олар анықтауыштық қызметте көбінесе дара жұмсалады [2, 11 б].

Жоғарыдағы есімшелер дара және күрделі түрде жұмсалған. Бірінші топтағы басыңқы сыңардағы етістіктермен екінші топтағы есімшелердің басыңқылық қызметі бірдей. Бұған карағанда, етістіктер осы топтардың бәрінде тек басыңқылық қызметте жұмсалады деп білеміз.

Бірақ зерттеу барысында, осы екі топтағы есімшелі етістіктер басыңқы сыңарда жұмсалады делінгенімен, олардың сөйлемде қолданылу орындары сөз тіркестерінің басқа сыңарларға ауысу процесі жағынан үлкен айырмашылықтарға ие екенін көреміз.

Жоғарыда айтылғандай, мұның өзі есімшелерге байланысты нақтыланады. Сондықтан да *жыртақтаған, айтқан, мінген, бұраңдаған, шығар, болар, айтатын* сияқты есімше тұлғалы етістіктер сөйлемнің соңында да, сөйлемнің ішінде де қолданыла алатыны есімшенің әрі етістікті, әрі есімдер сияқты түрленуімен де байланысты болса керек. Есімшелердің әрі етістік, әрі есімдерше түрленуі, түптеп келгенде, басыңқы сыңарлардың кейде бағыныңқы сыңарда да жұмсалуына әкеліп соғады.

Бұл жерде бізге ең қажеттісі – есімшелердің бағыныңқы қызметте жұмсалуы. Есімшелер сөйлемде басыңқы қызметте жұмсалады делінгенмен кейде есімшенің өзі етістіктермен өзара сөз тіркесін құрайтындығы да белгілі. Бұндай кезде есімшелер етістікті сөз тіркесінде бағыныңқы қызметте де жұмсалады. Есімшелер етістіктермен әрі қабыса, әрі меңгеріле байланысады.

Есімшелердің септік жалғауында етістіктермен тіркесуі Ж. Болатов, Т. Ергалиев еңбектерінде, сол сияқты синтаксистік оқулықтарда үнемі айтылуда. Енді есімшелердің септік жалғауларда бағыныңқы сыңарда жұмсалуын көрсетелік:

- *Шырағым, көңілді білдіре келгеніңе қатты ырзамын* (Ғ. Мұстафин).

- *Ұлжан жолдың ұзақ болатынын әбден білетін. Жә, тапқанын мен танығаныңды сен мәлім етші, балам – деді* (М. Әуезов).

- *Ағылшындар тұсында алғанымыздан қалдырғанымыз көп болатын* (Ғ. Мұстафин).

Абай Ерболға сүйсінгеннен қатты күлді (М. Әуезов). Осы сөйлемде:

барыс септігі – *білдіре келгеніңе ырзамын*

табыс септігі – *ұзақ болатынын білетін*

тапқаның мен танығаныңды мәлім етші

шығыс септігі – *алғанымыздан көп болатын сүйсінгеннен күлді*.

Осы етістікті сөз тіркестерінің басыңқы сыңарлары етістік екені белгілі. Ал оның бағыныңқы сыңарлары да етістік. Ол етістіктердің барлығы да барыс, табыс, жатыс, шығыс жалғаулы есімшелер. Олай болса, есімшелер етістікті сөз тіркесінде бағыныңқы сыңарда жұмсалады екен.

Баукеңді құшақтаған бойы біраз уақыт жібермей тұрды (Егемен Қазақстан). Осы сөйлемде *құшақтаған бойы, оқыған сайын* түйдекті тіркестерінің негізгі сыңарлары есімше де оған түйдектелген шылаулар арқылы етістік пен етістік тіркесіп жұмсалған. Осы сияқты құбылыс тек есімшеде ғана емес, қимыл есімдерінде де кездеседі.

Әр аптаның жұмысында мемлекет басшысы бұл міндеттерді кезең-кезеңімен шешудің мүмкіндіктерін талқылау үшін премьер - министрмен кездесіп тұрмақшы (Егемен Қазақстан)

Есімшелер тек етістіктермен ғана тіркесіп қоймай, тіпті есімдермен де қабыса байланысып, сөз тіркестерін құрайды. Проф. М. Балақаев бұл мәселеге арнайы орын беріп, есімшенің есімдермен сөз тіркестерін жасауы қалыптасқанын көрсеткен. Бұл мәселе кейін барлық оқулық, ғылыми жұмыстар мен жекеленген есімше туралы диссертациялық жұмыстарда орын алды. Әрине, сөз тіркесі қалыптаспай тұрған кезде де есімшелердің есімдерге анықтауыш болуы тұрғысынан сөз болып келсе, енді бұл мәселе әрі сөйлем мүшесі, әрі сөз тіркесі тұрғысынан да арнайы сөз болғаны белгілі.

Есімше етістікті сөз тіркесінде әрі басыңқы, әрі бағыныңқы сыңарда жұмсалса, енді олар есімді сөз тіркесінде үнемі бағыныңқы қызметте ғана жұмсалады деу орынды. Есімшелер есімді сөз тіркесінде

а) –ған, -ген жұрнақтары арқылы:

Жаманның берген асынан.

Жақсының айтқан сөзі артық (мақал).

Ауру шықпаған жаннан дәмелі,

Жалқау бітпеген малдан дәмелі (мақал).

ә) **-атын, -етін, -йтын, -итін** жұрнақтары арқылы: *Оның сөзіне дәл алғаш кезде жауап айтатын кісі болмады* (М. Әуезов). *Абайдың жалпақ сөзді сүймейтін мінезін Шұбар жақсы біледі* (М. Әуезов). *Оқуға ынталанбайтын жас бар ма қазір?* (С. Мұқанов).

б) **-ар, -ер, -р** жұрнақтары арқылы: *Қолдан келер жәрдемді көрсеттік* (Ғ. Мүсірепов). *Көзің жетер жерге дейін тігілген үйлер арасында ине шашиар жер қалмағандай* (Қ. Исабаев). *Әкесі айтар әңгіме әлі таусылмағанын сезген Жамал үлкен адамша алысқа көз тігіп, өзін байсалды ұстап отыр* (О. Бөкеев).

Есімшелердің бұл тұлғаларда есімдермен тіркесі анықтауыштық қатынаста жұмсалады. Есімшенің есімдермен бұлайша тіркесі үнемі айтылып келе жатқанымен, осы есімшелердің есімдермен тіркесінің өзі екі түрлі жағдайда сөз тіркесін құрайтындығын көруге болады. Біріншіден, жоғарыда көрсетілгендей есімшелердің **-ған, -ген, -ар, -ер, -р, -атын, -етін, -йтын, -итін** жұрнақты түрлері ғана есімдермен тіркесе алады. Екіншіден, осы тұлғалы есімшелер өзінен бұрын тұрған бір сөз тіркесін құрайды. Біз бұл жерде есімшелердің алғашқы сөз тіркесінен гөрі оның екінші түрдегі тіркесіне арнайы тоқталуды жөн көрдік. Өйткені, есімшелердің соңғы тіркесінің алғашқы сөз тіркесіне қарағанда өзіндік ерекшеліктері бар екені айқын. Бұл сөз тіркесінде есімше өзі басыңқы сыңарда бағыныпқылық қызмет атқара отырып, әр түрлі сөз таптарын өзінің жетегіне алып, күрделі топ құрайды [3, 73 б.].

Есімшелердің бұлайша өзіне қатысты сөздермен бір топ құрауы, оның етістіктің басыңқы сыңарда жұмсалуды кезіндегі қасиетімен тығыз байланысты. Жоғарыдағы сөйлемдерде есімшелердің тек басыңқы сыңарда жұмсалуды ғана көрсетілген болатын. Осы сөйлемдерден мына сөз тіркестерін алып қарастыралық:

Орынсыз жыртақтаған,

Ести сала мінген,

Талай айтқан,

тал шыбықтай бұраңдаған,

қазір болар,

ұзағырақ айқайлаған тәрізді,

Сегіз жүз жылқыдан қалмаған,

Өлеңге шығар т.б.

Осы сөз тіркестерінің басыңқы сыңарлары есімшелер де бағыныпқы сыңарлары

орынсыз, ұзағырақ – үстеу

ести сала – көсемше,

қазір, талай – үстеу,

тал шыбықтай – үстеу,

Сегіз жүз жылқыдан – сан есім мен шығыс жалғаулы зат есім,

өлеңге – барыс жалғаулы зат есім.

Сонда есімшелерге бағыныпқы қызметте осы сөз таптарының үнемі жұмсалатыны етістікті сөз тіркесінен белгілі екені айқын. Бұл есімшелердің етістікті сөз тіркесіндегі негізгі қасиеті деп білеміз. Ал есімшелер енді есімдерге бағыныпқы қызметте алдымен таза түрінде де, екіншіден, сол етістікті сөз тіркесінде де өзіне бағыныпқы қызметте жұмсалатын сөздерді өз жетегіне ала келіп, күрделі сөз тіркесін құрайды [4, 112 б.]. Бірақ осы есімшелер арқылы құралған сөз тіркестерінде басы ашылмаған, әлі де ойлануды қажет ететін мәселелер баршылық. Ол үшін мына сөйлемдердегі есімше қатысты сөз тіркестерін талдап көрелік.

Үйдің қабырғасында тырс - тырс соққан үлкен қабырға сағаттың дыбысы анық естіліп тұр (Ғ. Мұстафин) сөйлеміндегі *тырс - тырс соққан сағат* – деген күрделі сөз тіркесін талдап көрелік. Негізінде осында соққан сағат болып **-ған, -ген** тұлғалы есімше мен зат есімнің тіркесі болуы керек. Бұл есімшелі тіркестің негізгі бір қызметі. Осы сөйлемдегі *тырс - тырс* еліктеуіш сөзінің қай сөзбен сөз тіркесін құрауы ойланарлық жағдай. Еліктеуіш сөздер етістікті сөз тіркестерінде бағыныпқы қызметте жұмсалуды тиіс. Ал бұл жерде ол қандайда сөйлемнің соңындағы *естіліп тұр* етістігімен ғана сөз тіркесін құрап, *тырс - тырс естіліп тұр* болып пысықтауыштық қатынаста жұмсалуды тиіс еді, бірақ бұл жерде ол қаншалықты *естіліп тұр* баяндауыштарымен осы жерде мағыналық жағынан бір келгенімен, сөйлемде өзі қатысты сөзі жағынан ол *естіліп тұр* күрделі етістігімен тіркесуге тиісті емес, тек *соққан* есімшесіне ғана қатысты жұмсалған. Осыдан барып, біріншіден, *тырс - тырс* еліктеуіш сөзінің сөз тіркесіне қатысуы, екіншіден, сөйлем мүшесі болуы, үшіншіден, байланысу формасы, төртіншіден, оған қойылатын сұрау мәселесі жағынан ойлануды қажет етеді. Енді есімшеге тек бір ғана сөз қатысты болмай бірнеше сөз қатар тіркесетін ерекшеліктеріне де тоқтала кетейік:

Шығыстан Барлыбайға қарай асатын Бөкенші асуының маңына да созылып барған. Екі аңшы келе жатқан бөктер бетегелі төскей болатын (М. Әуезов). Бұл сөйлемдерде де: *Шығыстан Барлыбайға қарай асатын Бөкенші. Екі аңшы келе жатқан бөктер* сияқты топтар да алдыңғы сөйлем іспетті. Алдыңғы сөйлемде тек бір ғана сөз есімшеге қатысты жұмсалса, ал мына сөйлемдердегі сондай сөздер, бірінші сөйлемде шығыс жалғаулы зат есім мен барыс жалғаулы зат